

דגמי המשפט של העברית הישראלית על-פי רוזן: עיון ביקורתי והצעות תיקון

רוזן כוזר

1. הקדמה

חיים רוזן היה מורי המובהק מאז לימודי התואר הראשון ועד לדוקטורט שכתבתי בהנחייתו. החוב שאני חב לו בדרכי חשיבה ובמתודות חקירה עמוק מכדי שאוכל לתעד אותו בכל מקום שנשקפת ממנו השפעתו עלי.

העיון של רוזן בדגמי המשפט נושא עליו חותם של ראשוניות שרוזן טרח לחזור ולהעיר עליו על כל צעד ושעל. בהקדמה לנספח הדגמים, למשל, אומר רוזן (1963: 208): "ואחזור בהקשר זה על אשר אמרתי בראשית דברי מבוא אלו: אין כאן אלא שרטוט קווי יסוד, תיאור שאי-שלמותו ואי-ממצותו מודגשות לא כתירוץ או באורח גינונים, אלא בתור חלק מהותי של האינפורמציה הנמסרת כאן". וכאשר רוזן עוסק בפרטי הצעותיו, לא פעם הוא אומר דברים כגון "הרשימה המוצגת של ההרחבות אינה טוענת לשלמות", וכדומה. עיסוק ביקורתי בדגמים הוא איפוא ברוח כוונותיו של רוזן, וככל שהעמקתי לחדור לפרטי הפרטים של תורת הדגמים שלו, כך גברה הערכתית הן לעקרונות היסוד שהנחו אותו בעבודתו והן לאין ספור התובנות וההברקות הטמונות בדפי הדיון.

אפתח בתיאור דגמי המשפט של רוזן, אחר כך אגש למיפוי תורת הדגמים של רוזן בשני הקשרים של סוף שנות החמישים ותחילת שנות השישים: הראשון – משבר התחביר של סוף עידן הסטרוקטורליזם בבלשנות, והשני – האתגר שהציב הגנרטיביזם מבית מדרשו של נועם צ'ומסקי באותם ימים. לאחר הדיון הזה אעסוק בביקורת של פרטים מרכזיים בתורת הדגמים של רוזן, ואציע מודל אשר מצד אחד מבוסס על עקרונות היסוד של רוזן כפי שנדונו בחלק הראשון, ומצד שני כולל בתוכו רביזיה של המודל של רוזן במספר תחומים.

2. הצגת הדגמים

בשנת 1963 פרסם חיים רוזן את ההוצאה השנייה של ספרו *עברית טובה* (רוזן 1963). בהוצאה זו החליף רוזן את הנספח של ההוצאה הראשונה (רוזן 1957), שעסק בהוראת העברית, בנספח תחבירי חדש בן כמאה עמודים שהוכתר בשם "דגמי משפט / תחביר עברי". רוזן חזר על הדברים, בשינויים קלים, בספרו

Contemporary Hebrew מ-1977 (רוזן 1977א), וכן הוסיף עליו הערות במהדורה השלישית של "עברית טובה" גם היא מ-1977 (רוזן 1977ב). כל דגם מיוצג באמצעות רצף של קבועים ומשתנים. הקבועים בלשון הם מילים שהופעתן בדגם היא קבועה בין שאין להן חלק-דיבר משל עצמן, כגון יש או נא ובין שהן משתייכות לחלק דיבר אך מופיעות בלי יכולת המרה במילה אחרת באותו דגם, כמו למשל מילת היחס ל בדגם ו, המייצג משפטים כגון כדאי לממשלה להציע את החוק. הקבועים מופיעים כאן באות נטויה. המשתנים הם חלקי-דיבר העשויים להופיע בעמדות שונות של המשפט. בדגם ה, למשל, מופיעים קבועים ומשתנים:

1. דגם ה: זה + | שע | שת (זכר יחיד) | + תפ | זה זהב כאן. | זה טוב עכשיו.

בדוגמה זו המילה זה היא קבוע בדגם, ואילו שע, שת, ותפ הם חלקי הדיבר שם-עצם, שם-תואר ותואר-פועל. סימני הפלוס באים לציין שמקומם של המרכיבים גמיש. סדר המרכיבים של הדגם כפי שהוא מוצג הוא לדעת רוזן ההיערכות הבלתי-מאופיינת שלו, אך יש אפשרויות היערכות אחרות. לצד הדגם מופיע משפט או מספר משפטים המדגימים את הדגם בסדר המילים הנתון בדגם, כאן יש לנו: "זה זהב כאן. זה טוב עכשיו". סימן הפלוס לא מופיע בכל מקום, אלא רק במקומות שבהם יש חופש בסדר המרכיבים. בדגם יח למשל אין סימן פלוס בין הקבוע למה ובין הקבוע ל, וגם לא בין הקבוע ל למשתנה "שע":

2. דגם יח: למה לשע + תפ + שע, למה לך עכשיו כסף.

מכאן שהרצף "למה לשע" אינו ניתן לקטיעה, ורק במקומות שבהם מופיע סימן הפלוס מסומנת ניידות המרכיבים.

לאחר הצגתו הבסיסית של הדגם, מופיעות ידיעות נוספות:

- א. אופן העריכה (אני אשתמש כאן במונח היערכות), כלומר סדר המרכיבים במשפט. ההנחה של רוזן היא שכל ההיערכויות אפשריות למעט אלה המצוינות כמנועות בסעיף ההיערכויות.
- ב. תלויות. כלומר ענייני התאם והצרכה.
- ג. חיסורים, כלומר האפשרות שאחד המרכיבים יופיע בצורת אפס.
- ד. שלילה, כלומר דיון במקומות אפשריים למילת השלילה.
- ה. אפשרויות של ניתוק חלק ממרכיב רב-איברי או מניעת ניתוק כזה.

בצד כל הידיעות האלה מופיעות גם דוגמאות נוספות, הן של משפטים דקדוקיים והן של משפטים בלתי-דקדוקיים. בנוסף לפרטים המופיעים בכל דגם יש בנספח ניסוח כללי של הרחבות והחלפות. ההרחבות עוסקות בעיקר בהרחבת חלק-דיבר בודד לצירוף, או בהרחבת צירוף באמצעות תיאורים,

וההחלפות עוסקות בהמרתו של חלק-דיבר אחד בתבנית נומינליזציה, כגון המרתו של שם-עצם בשם-פועל או בפסוקית. רוזן מדגיש חזור והדגש את ההבדל בין תחביר העוסק בזיהוי פונקציונלי של חלקי המשפט: הנושא, הנשוא, המושא וכד' ובין תחביר המציע רשימה של דגמי משפט הערוכים לפי המשתנים והקבועים המשתבצים בו, כאשר אלה מוגדרים קודם כול במונחים של חלקי-הדיבר, לא חלקי-המשפט. השימוש במונחים "נושא" ו"נשוא" אומנם קיים, ראו למשל דגם יא:

3. דגם יא: שע⁽³⁾ + תפ + שת | יין כאן זול. |
שע^(נש) | רבקה עכשיו חיילת.

רוזן משתמש כאן בסימונים של "נושא" ו"נשוא" לגבי שני שמות העצם, אולם הוא מעיר על כך (1963: 232) כי

בכל שלושת הדגמים השמניים משתתף שם-עצם אחד שבמקומו יוכל גם לבוא שם-תואר וכן שם-עצם שאין להמירו בשם תואר. את האחרון מסמלים אנו שע⁽³⁾ ומייחסים לו תפקיד של נושא דקדוקי, ואת השני אנו מסמלים ב-שע^(נש) ומייחסים לו תפקיד של נשוא דקדוקי. ברוב המקרים ייחוס-תפקידים זה הוא שרירותי לגמרי, ואין הסמלים באים לסמל אלא שה"נושא" הוא שם-העצם הראשון שבמשפט וה"נשוא" הוא השני.

במילים אחרות, המונחים "נושא" ו"נשוא" אינם אלא אינדקסים המיועדים להבדיל בין שני שמות העצם. בגירסה המתקנת של 1977 מופיעים פשוט מספרים בתור אינדקסים וההיזקקות למונחים "נושא" ו"נשוא" נעלמת. אותו הדגם, שכאן מספרו X (במספור רומי), מופיע בצורה הבאה:

4. Pattern X: N₁ + ADV + | ADJ |
| N₂ |

כל דגם בעיני רוזן הוא למעשה משפחה של אפשרויות היערכות המהווה כשלעצמה פרדיגמה של אותו הדגם (1963: 297). ומעיר על כך רוזן (1963: 198): "לא כל אופן שרשור מצוי למעשה בלשון. הגלידה היא טובה – מצוי; היא הגלידה טובה – לא מצוי. לאופן שרשור מצוי קוראים אנו דגם". קביעה זו של רוזן עלולה להטעות, שכן גם לתבנית האב וגם לתת-תבנית רוזן קורא "דגם". עדיף היה אולי "דגם" ו"תת-דגם". מכל מקום, פרקטיקה זו מדגישה את העובדה שלמרות שיש היירארכיה בין "דגם" ל"תת-דגם", בכל מקרה לפנינו פרדיגמות, קבוצות המרה, של תבניות, שמתוכן בוחר הדובר את התבנית המתאימה לו בהתאם לצורכי המשמעות והשיח. במובן זה כולם הם דגמים. הדגם עצמו הוא ישות תיאורטית שאין לה מימוש מיידי בלשון. רק לאחר הלינאריזציה נוצר תת-דגם לינארי שיכול להתממש בלשון. למשל, דגם יא בדוגמה 3 לעיל מיוצג אומנם אצל רוזן במשפטים "יין כאן זול. רבקה עכשיו

חיילת", אבל למעשה זה אינו הייצוג המיידני של הדגם, אלא ייצוג של אחד התת-דגמים שלו, התת-דגם הבלתי-מאופייין. אחרי הדגמה זו ממשיך רוזן ומדגים תת-דגמים נוספים. אם נרצה, נוכל לרשום את כל התת-דגמים של דגם אחד, למשל דגם יא, על-פי הדוגמאות שנותן רוזן. בייצוגים האלה של התת-דגם, שרוזן לא טרח לרשום אותם משום שהם נובעים אוטומטית מן הדגם, סימן הפלוס נעשה מיותר, ורווח רגיל, המייצג את הרצף הלינארי של התת-דגם, מחליף אותו:

5. (א)	שע ⁽¹⁾ תפ שת	יין כאן זול.
(ב)	שע ⁽¹⁾ תפ שע ⁽²⁾	רבקה עכשיו חיילת.
(ג)	תפ שע ⁽¹⁾ שע ⁽²⁾	עכשיו אני החכם.
(ד)	שע ⁽¹⁾ שע ⁽²⁾	אנחנו קבוצת תיירים
(ה)	שת שע ⁽¹⁾	טעימה הגלידה, [אך גם הקפה טעים]

וכיו"ב.

בהתעלם מפרטי התיאור ניתן אם כן לקבוע, שגישתו העקרונית של רוזן לדגמי המשפט היא זו: רשימת הדגמים ולצידם אופני ההיערכות השונים שלהם, וכן החיסורים, ההרחבות וההמרות שהם עשויים לעבור מהווים מנגנון ייצוג למשפטים שמביא לידי ביטוי הן את האופי היצירתי של הלשון, את היכולת האנושית ליצור מספר אינסופי של משפטים, והן את הבסיס הפורמלי של תהליכים אלה, המתמצה במערך סופי של דגמי משפט מהותיים. עקרון בסיסי זה לא ישתנה בשינויים שאציע בפרטי התיאור להלן.

3. הדגמים במסגרת הסטרוקטורליזם

כאשר התברר בשנות החמישים במסגרת הסטרוקטורליזם שאי-אפשר לעשות תחביר באותו אופן שעשו פונולוגיה ומורפולוגיה, החלו להתרופף קצת הדרישות המתודולוגיות המחמירות. ארגז הכלים הסטרוקטורלי של בירורי תפוצה, בידוד משתנים בסביבה אחידה והצבת טבלות המרה לא השתנה אומנם, אבל מעמדו האפיסטמולוגי השתנה. במקום לשמש ככלי בהליכי גילוי (discovery procedures) הוא החל לשמש ככלי לבחינת הצעות שהועלו כפוסטולאטים (postulates). דבר זה התבטא אצל זליג האריס (1951) בספרו *Methods of Structural Linguistics* (1951: 376), אצל צ'ארלס פריז (1952) בספרו *The Structure of English: An Introduction to the Construction of English Sentences*, ואצל ח"י פולוצקי (1960) במאמרו *The Coptic Conjugation System*. אף אחד מהחוקרים האלה לא הסגיר את הליכי הגילוי של דגמי המשפט באותו אופן שטרובצקוי, לדוגמה, נהג כשהציג את הליכי הגילוי של הפונימה. בשנות החמישים מתבססת אם כן הגישה, שמה שחשוב בתחביר הוא הבחנים האמפיריים של הקביעות הדקדוקיות, ולא השאלה "מניין אתה יודע?".

מדבריו של רוזן בנספח הדגמים ברור שגם הוא מוותר במקרה הזה על הליכי גילוי. רוזן (1963 : 198) מסביר :

מה שנביא להלן אינו למעשה אלא רשימת דגמי המשפט העבריים. אנו נקבע אפוא, אילו שרשורי מרכיבים מצויים ואילו לא. זאת קביעה דקדוקית, כשם שקביעה דקדוקית היא שאנו קובעים, אילו בניינים מצויים ואילו לא, או איזה שם-עצם מתחבר עם סיום –ים ואיזה לא. זאת היא הצורה האמיתית היחידה של קביעה דקדוקית: לאסוף ולרשום את הצורות המצויות, ולומר על-ידי כך מכללא, שאלה שאינן רשומות ברשימתנו הן בחזקת "בלתי-דקדוקיות".

עם זאת, רוזן עושה שימוש נרחב במבחני ההמרה, וזאת כדי לאשש בדיעבד את הדגמים המוצעים. היות שברור שרוזן הכיר את *Syntactic Structures* של צ'ומסקי, אין לי ספק שבעניין זה רוזן הסכים הסכמה שבשתיקה עם צ'ומסקי (1957 : 51) שטען כי הדרישה החזקה לקיומם של הליכי גילוי אינה נחוצה, וניתן להציב מודל דקדוקי "אשר אינו מעוניין בשאלה איך הדקדוק הזה כונן". אצל צ'ומסקי אין דיון בשאלת הבחנים האמפיריים לתיאוריה הדקדוקית, ולמעשה עד היום במסגרת התיאוריה הגנרטיבית נעשה שימוש בבחנים דיאגנוסטיים שונים, ביניהם גם כאלה שפותחו בסטרוקטורליזם, אבל אין כמעט דיון תיאורטי בשאלה מהו בוחן דיאגנוסטי ראוי (יוצא מן הכלל בולט הוא קרסון שוצה 1996). רוזן, גם אם לא בדיון ובהצהרות, אבל בהחלט כן במעש הבלשני, ממשיך לדבוק במכניזמים שהתפתחו במסגרת הליכי הגילוי כמכניזמים של בדיקה ובחינה.

אצל פריז ופולוצקי הדגמים הם רצפים לינאריים שאין בהם גמישות בסדר המילים. החידוש העיקרי של רוזן בהצגת הדגמים של העברית הישראלית הוא בקביעה שהדגם אינו לינארי במהותו, כלומר אין לו סדר מרכיבים משל עצמו, אלא מה שמאפיין אותו הוא קיומם של המרכיבים בו וזהותם, ואילו הלינאריוזיה של הדגם מהווה טבלת המרה, פרדיגמה, של כל אפשרויות ההיערכות הדקדוקיות בתוך גבולות הדגם.

4. ריבוי הדגמים אל מול הדגם האוניברסלי של הגנרטיביזם

רוזן מעולם לא הביע התנגדות גורפת לרעיונות שעלו בגנרטיביזם. בדיון הקודם הראיתי כיצד רוזן וסטרוקטורליסטים אחרים זנחו את הליכי הגילוי כנראה בהשפעתו של צ'ומסקי. בעניינים אחרים רוזן מדבר על השפעת הגנרטיביזם על חשיבתו בגלוי. למשל, על הטראנספורמציה, רעיון שהיה קיים גם בשיטת הבלשנות הסטרוקטורלית, וזכה לפיתוח נרחב בתורה הגנרטיבית, רוזן (1963 : 11) אומר :

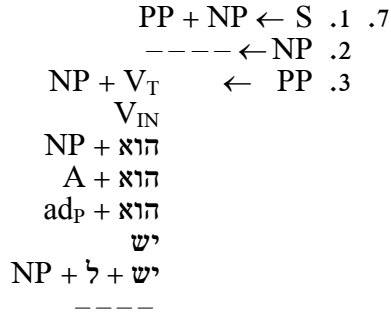
גם בשיטות הניתוח התחבירי נדרש עדכון מה. אינך יכול עוד כיום לגשת לדיון אנאליטי בתחביר ללא התחשבות בשיטות "דקדוק ההפיכות התחביריות" (הטראנספורמציות) שפותחו בעשור האחרון. גם לי ברור שיש בתורה זו מהדברים הטרוויאליים, ודברים אחדים שמקומם בתחום הדקדוק הטראנספורמציוני כבר הובאו במהדורה הראשונה [...] בלי שמצאתי צורך לכנותם במונח "טראנספורמציות". אולם יש בדקדוק ההפיכות גם נוהלי ניתוח שיש בהם כדי לשפר ולייצב, להשלים ולקדם את דרכי האנאליזה שלנו, ואין עוד כיום אפשרות שלא לנצל את שיטות הניתוח הטראנספורמציוני – במקום שהן מאירות עיניים ומקדמות ומבססות את הכרתנו.

עלינו לזכור במהלך כל הדיון הזה, שאנו עוסקים במהדורה השנייה של עברית טובה משנת 1962, המקבילה לשלב מוקדם ביותר בתיאוריה הגנרטיבית, השלב שאחרי ספרו של צ'ומסקי *Syntactic Structures* משנת 1957 (צ'ומסקי 1957) ולפני ספרו *Aspects of the Theory of Syntax* משנת 1965 (צ'ומסקי 1965). בהקשר של העשור ההוא, הטראנספורמציות שרוזן מוכן לקבל לשיטתו הן בחלקן טראנספורמציות שיידחו בשלבים מתקדמים יותר של התיאוריה הגנרטיבית, כאשר יתברר שהטראנספורמציות המוקדמות הן פראיות מדי ומאפשרות למעשה כל גזירה של כל צורה מצורה אחרת, בלי שום מגבלות. בתיאור הדגמים רוזן אכן עושה שימוש בטראנספורמציות כאלה. לא בעניין זה טמון הניגוד שבין תורת הדגמים לתורה הגנרטיבית. הניגוד העיקרי ביניהן נעוץ בעצם קיומה של רשימת דגמים. על פי התיאוריה הגנרטיבית של אותם הימים, כל המשפטים בכל הלשונות נגזרים מדגם אחד בלבד:

$$S \rightarrow NP + VP \quad .6$$

דגם זה נוסח קודם עבור האנגלית (צ'ומסקי 1957 : 112), ולאחר מכן אומץ לתיאור כל הלשונות. לשונות שבהן יש משפט שמני, כגון העברית, חייבו פער גדול יותר בין מבנה העומק, שבו הונח קיומו של פועל, ובין מבנה השטח, שבו הפועל הזה נשמט כתוצאה מטראנספורמציה. אורנן, למשל, שהיה (ועודנו) מחסידי האסכולה הגנרטיבית, קבע ב-1968 (אורנן 1968 : 24) כי "משפטים להתייחס אליהם כאל משפטים פועליים חסרי-פועל והם סוג מבנה לעצמו". החוברת של אורנן העוסקת בכך היא אומנם משנת 1968, אבל היא מהווה סיכום של מספר שנות הוראה וחשיבה על נושא זה (ור' גם עבודת הדוקטור שלו מ-1964), כך שגישתו בהחלט רלבנטית כגישה החולקת על רוזן בערך באותה התקופה. ספרם של חן ודרור (1976) מבוא לדקדוק תצרוני עברי מחזיק בדעה דומה. המחברים קובעים שפועל אוגד אפס עומד באותו מקום שעומד הפועל היה במשפטים כאלה, דהיינו "הילד היה בבית" שווה ל"הילד [פועל] בבית".

בניגוד לכך, רוזן קובע במפורש (1977: 217): "חיוני להדגיש שדגמים אלה אינם כפופים לגזירה זה מזה [...] ולפיכך אי-אפשר להפחית את מספרם". סלע המחלוקת האסכולתי הוא אפוא בין תפיסה של רשימת דגמים פרי החשיבה הסטרוקטורלית ובין תפיסה, שהיא פרי החשיבה הגנרטיבית המוקדמת, האומרת שכל המשפטים בכל לשון ובכל הלשונות נגזרים מדגם ראשוני אחד. כאשר רובינשטיין כתב את ספרו *המשפט השמני*, (רובינשטיין 1968) הוא חשב לגשר בין שתי התפיסות. רובינשטיין הציע את המודל התלת-שלבי הבא לבניית משפטים בעברית (54):

הסמל PP אינו מייצג את צירוף היחס, כפי שנהוג, אלא צירוף נשואי (Predicate Phrase). בשיטה זו של שלושה צעדים מנסה רובינשטיין לאחוז את החבל בשני ראשיו: מצד אחד לגזור את כל המשפטים מדגם עומק דו-איברי אחד בעל איבר נושאי ואיבר נשואי, ומצד שני, לתת פירוט של האיבר הנשואי המהווה למעשה רשימה של דגמי האיבר הנשואי, דגמים שאינם נגזרים זה מזה. הבעיה התיאורטית בשלב הראשון של הגיזרון הוא ששני האיברים אינם מאותו סוג. NP הוא צירוף שגרעינו חלק-דיבר (שם-עצם) ואילו PP הוא צירוף שמוגדר כחלק-משפט. וכדי שחלק-המשפט הזה יוכל להיות מומר בחלקי-דיבר (או בצירופים שגרעינם הוא חלק-דיבר), חייב רובינשטיין להיזקק לשלב שלוש, שבו הוא ממיר את המושג PP ברשימות של חלקי-דיבר. וכנגד זה יצא רוזן כאשר תיאר בשנית את הדגמים ב-1977 בספרו *Contemporary Hebrew* (206-207) וטען:

איני רואה איזו משמעות הגיונית ניתן להקנות למושג predicate phrase. רובינשטיין היה בוודאי צודק, אילו הגביל את עצמו וטען שכל משפט המכיל יותר מאיבר אחד (כלומר לא המשפטים סליחה, כן, לא ובבקשה) מכיל לפחות איבר משתנה אחד שהוא צירוף שמני, ואילו מגוון המרכיבים האחרים משרטט את מגוון דגמי המשפט הדקדוקיים, אשר אותם צריך התחבירן לתאר. [תרגום שלי – ר"כ]

גם בדקדוק הגנרטיבי התפתחה בשנות השמונים התפיסה שלא מן ההכרח שבכל המשפטים בעולם יהיה VP, כלומר צירוף פועלי, אף לא במבנה העומק. כך למשל, בעבודת הדוקטורט של עידית דורון משנת 1983 היא הציעה (1983: 75) לא לראות במשפטים השמניים משפטים בעלי פועל אוגד אפס. במקום זאת היא הציעה את הנוסחה:

$$S \rightarrow \text{INFL NP XP} .8$$

כאשר את מקומו של ה-X בצירוף XP עשויים לתפוס V במשפט הפועלי או P-ו, A, N במשפטים השמניים. בעזרת נוסחה שיש בה משתנה X, דורון נמנעת מהטעות של ערבוב קטגוריות של רובינשטיין, אבל היא מכירה בכך בקיומם של לפחות ארבעה דגמי משפט שונים, והדיון שלה במשפטי יש מעלה דגם משפט נוסף:

$$S \rightarrow \text{INFL PP NP} .9$$

הבעיה בתבניות השונות האלה היא שבדקדוק הגנרטיבי של אותה תקופה ההצבה התחברית של מרכיבי משפט נעשית בניתוח יורד (top down), כלומר מן המרכיב הגדול ביותר S בתנועה כלפי מטה. דורון (1983: 182) מוצאת את הדרך לנסח הכללה המאפשרת את המשך קיומה של גישת הניתוח היורד, בכך שהיא מציבה בנוסחת המשפט משתנה X המומר במהלך הבחירה הלקסיקלית בין פועל, שם-עצם, שם-תואר או מילת-יחס.

עם השנים נעשה ברור יותר ויותר בדקדוק הגנרטיבי, שמה שהוא אוניברסלי בשיטה הגנרטיבית הוא לא עצם מרכיביה של הנוסחה העליונה, אלא המנגנונים הלשוניים, הבקורות והאילוצים המוטלים עליהם. ואף-על-פי-כן, שיטת הניתוח היורד שרדה בשלבים השונים של התיאוריה הגנרטיבית, והתחלפה בניתוח עולה (bottom up) רק בשלב המינימליזם, השלב האחרון בתיאוריה הגנרטיבית שהתפתח מאז שנות התשעים של המאה העשרים. כאן בפעם הראשונה מופעל ניתוח עולה, באמצעות הליך שנקרא merge. בניתוח עולה אין ביטחון מה תהיה התוצאה הסופית, ואכן התוצאות מראות שיש שוני בין המרכיבים הפנימיים ואף העליונים של עצים שונים בדגמי משפט שונים, הן באותה השפה והן בין שפות שונות. אין יותר דגם משפט אוניברסלי, אלא הדבר האוניברסלי הוא קיומה של מערכת כללי הפקה סדירים וזהים הפועלים בכל הלשונות.

הבלשנים הגנרטיביים בדרך כלל אינם מעוניינים בתיאור ממצה של הדגמים. עניין זה אינו עומד במרכז תוכנית המחקר שלהם, שעיקרה זיהוי המרכיבים והווריאציות של הדקדוק האוניברסלי. העמדה של רוזן מייצגת את הגישה הסטרוקטורלית המעוניינת בהצבת תיאור ממצה של כל הדגמים הקיימים בכל שפה, מתוך אמונה שאין לדלג על תיאור פרטני ועל טיפולוגיה בדרך אל האוניברסליזם. בתוכנית מחקר זו הדגש הוא על הצבה אלגנטית וחסכונית של הדגמים על בסיס מערכת עקרונות אחידה, תמיד מתוך פזילה אל

לשונות אחרות אשר עקרונות התיאור עשויות להיות מיושמות גם בהן בדרך דומה.

היות שגם על-פי האסכולה הגנרטיבית אין עוד משפט אוניברסלי אחד, הרי התחרות שהיתה בין שתי האסכולות איבדה היום את עוקצה. מה שנותר עדיין מאותה תחרות הוא התחושה השוררת בקרב בלשנים גנרטיבים שמה שהם עושים זוהי בלשנות תיאורטית, שכן תיאורטי פירושו מסביר, ומסביר מסתכם בהסברת אופן רכישת לשון האם, ואילו מה שהבלשנים המתארים עושים אינו בלשנות תיאורטית אלא טקסונומיה בלבד, כלומר עריכת חלוקות ורשימות. הרשו לי לחלוק על גישה זו. יש שלל דרכים לתאר שפה, ויש הבדלים עמוקים בין טקסונומיות שונות. הבדלים אלה מקורם בגישה התיאורטית של המתאר. הבסיס התיאורטי לתיאור ממצה של הדגמים בכל שפה אינו נופל במורכבותו מן הבסיס התיאורטי המכתיב מנגנוני יצירה אוניברסליים. הבעיה היא שמעטים כיום הבלשנים המתארים העוסקים בהמשך הפיתוח של עקרונות התיאור ברוח הגישה הסטרוקטורלית. רוזן עסק בעניין זה, וגישתו לתיאור דגמי המשפט בעברית היא תוצר חלוצי וחשוב במצב המחקר באותם ימים, אך תורתו נותרה ימים רבים ללא טיפול נוסף.

בלי קשר לשאלת הגיזרון של משפטים במוחו של האדם, יש אם כן טעם, גם היום, להציב את השאלות שרוזן הציב, ולשאל מהם דגמי המשפט בכל שפה, מהם עקרונות הניסוח שלהם, ומהן ההצדקות האמפיריות לדרך תיאור זו או אחרת.

5. ביקורת והצעות תיקון

אחד מיסודות התיאור שרוזן מציין הוא תורת הערכיות שפותחה לראשונה בידי לואיז'ן טנייר, תחילה ב-1953 בחוברת *Esquisse d'une syntaxe structurale*, וב-1959 בספרו *Éléments de syntaxe structurale*. טנייר מציע בעבודותיו שיטת ניתוח משפט המתנתקת מסדר המילים. כדבריו (1953: 4): "התחביר הסטרוקטורלי מטרתו לגלות את המציאות המבנית העמוקה המסתתרת מאחורי המופע הלינארי של השפה בשרשרת המדוברת". טנייר זיהה שמבנה המשפטים תלוי בהתקשרויות של הנשוא עם מרכיבים שמניים שונים, ופיתח שיטת ייצוג בצורת עצים שבראשם עומד הפועל וממנו יוצאים הענפים השונים המציינים את המרכיבים השמניים. הנשוא הוא הגרעין, והמרכיבים השמניים התלויים בו הם האקטנטים. ייצוג בלתי-לינארי זה של מרכיבי המשפט חילץ מתוך השרשרת הלינארית של המשפט את מערכת היחסים שטנייר כינה בשם ערכיות (valence), כלומר מערכת התלויים שבין הנשוא לאקטנטים שלו. תרומתו של טנייר היתה בכך שהוא אפשר לבלשן העובד על שפות עם סדר מרכיבים גמיש ליצור דגמי משפט המהווים תבניות בלתי-לינאריות של ערכיות, כאשר אופני הלינאריוזיה שלהם מהווים פרדיגמה בפני עצמה.

רוזן לא מנצל ניצול מלא את תורת הערכיות. על פי הגדרתו (1977: 200) ערכיות הפועל פירושה "מעמדו של הפועל כעומד או כמקושר אל מושא גלוי או סמוי". כלומר רוזן מתייחס רק אל יחס ההצרכה בערכיות, שהוא היחס בין

הנשוא למושא. נאמן לגישתו זו, רוזן הכיר בחסכוניות שבהצגת הפועל בלי צורך להיכנס לשאלת ההצרכה שלו. וכך, כאשר הגדיר את הקיצור פ, אמר רוזן (1963 : 205):

10. פ = קבוצת-פועל, כלומר פועל [...] בצירוף מושאו המוצרך ומתאריו הבלתי-מוצרכים (אם יש כאלה).

ואז, בהגדרת דגם המשפט הפועלי, דגם י, הסימן פ מייצג אוטומטית את הפועל על מושאיו, אם יש לו כאלה.

11. דגם י: תפ + שע_(ג) + פ

אבל הרי לא רק יחס ההצרכה נגזר מהפועל, אלא גם יחס הנקסוס, היחס בין הנשוא לנושא. ואם יהיה זה נכון להשמיט את המושא מן הדגם, אז גם הנשוא יכול להיות מושמט מהדגם, שהרי השלמת הנשוא או המושא היא מהלך אוטומטי בבחירת הפועל מן הלקסיקון. ואז כל מה שיותר לכאורה מן הנוסחה הוא הפועל ותואר-הפועל:

12. תפ + פ

נוסחה כזאת עשויה להיתפס כמשפרת את ייצוגיות הדגם, שהרי היא ראויה לייצג משפטים בעלי נשוא אקולוגי (נשוא המציין מזג אוויר או תנאים סביבתיים), כגון "להחשיך" או "לטפטף":

13. (א) בחורף מחשיך מוקדם.
(ב) מחר יטפטף.

הנשוא במשפטים אלה הוא פועל אקולוגי שאין לו לא נושא ולא מושא. ומכיוון שאין דגם ברשימת הדגמים של רוזן שמייצג משפטים כאלה, הרי יש כאן לכאורה שיפור.

הבעיה בפיתרון זה נעוצה בכך שהוא מוותר על ייצוג ההיערכות של הדגם, שהרי אם אין בו לא נושא ולא מושא, אין דרך לייצג את הסדר היחסי בין הנשוא לאקטנטים שלו. כמו כן דגם כזה אינו מציע לנו את ההיערכות הבלתי-מאופיינת של הדגם כאשר לפועל יש נושא ו/או מושא. למעשה גם הדגם של רוזן עושה זאת באופן חלקי בלבד, שהרי רק סדר המרכיבים בין הנשוא לנושא מפורש בדגם, ואילו סדר המרכיבים בין הנשוא למושא לא מפורש בו. לדעתי המידע על הלינאריוזיה של מערכת הערכות במלואה הוא מידע חיוני. אני מציע אם כן ללכת בדרך ההפוכה: לרשום נוסחה מירבית של כל דגם, שתכלול את הפועל ואת כל העמדות האפשריות של האקטנטים שלו בתוך נוסחת הדגם. כל פועל יממש את העמדות על פי דרישות הערכות שלו. ההבדל במעמד בין הנשוא לאקטנטים שלו הוא הבדל מהותי. כדי ליישם הבדל

זה בייצוג הדגם, אסמן את הנשוא מכאן ולהבא בקו תחתיו. דגם המשפט הפועלי ייראה כך:

$$14. \quad \text{דגם המשפט הפועלי: } \text{שע} + \underline{\text{פ}} + \left| \begin{array}{c} \text{שע} \\ \text{מי שע} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{c} \text{שע} \\ \text{מי שע} \end{array} \right|$$

מספר הערות לגבי אופן הייצוג: בניגוד לדגמים של רוזן, שכותרתם אותיות (דגם א, ב, וכו'), הדגמים שאני אציע כאן כותרתם מילולית (דגם המשפט הפועלי, דגם משפט הקיום, וכו'). כמו כן השמטתי כאן את המרכיב תפ. אדון בכך בהמשך. בנוסף סימנתי את הנשוא בהבלטה ובקו תחתיו. ההבלטה מציינת שזהו הנשוא, והקו התחתיו מצייין שעמדה זו חייבת להיות מאוישת (הצורך בשני סימונים שונים יתברר בהמשך). באופן הצגה זה טמונה ההנחה שאף אחת מעמדות האקטנטים אינה מחויבת, ושם הנשוא דורש אקטנט מסוג זה או אחר, הוא יופיע במקום המיועד לו בנוסחה. וכך דגם זה מייצג לא רק את המשפטים המכילים פועל בעל נושא שהוא עומד או יוצא, אלא גם שני סוגי משפטים שלא היה להם ייצוג בדגמים של רוזן: משפט המכיל פועל אקולוגי ("מחשיך"), ומשפט המכיל פועל חסר נושא בעל מושאים) ("נמאס לי ממנו").

סדר ההיערכות הבלתי מאופייין משתקף מן הדגם: אם יש לפועל נושא, הוא יעמוד לפני הפועל. אם אין, העמדה נותרת ריקה. אם יש לפועל מושא אחד – בין שהוא שם-עצם או מילת-יחס – הוא יעמוד בהיערכות הבלתי-מאופיינת אחרי הפועל, ואם יש לו שני מושאים, שניהם יעמדו אחרי הפועל. סימן הפלוס מצייין את הניידות של מרכיבים אלה.

ברוח דומה אציע שינויים לדגמים של הנשוא יש. אצל רוזן מופיעים שני הדגמים, דגם ג ודגם ד, כך:

$$15. \quad \text{דגם ג: } \left| \begin{array}{c} \text{יש} \\ \text{אין} \end{array} \right| + \text{תפ} + \text{שע}$$

$$16. \quad \text{דגם ד: } \text{תפ} + \left| \begin{array}{c} \text{יש} \\ \text{אין} \end{array} \right| + \text{לשע} + \text{שע}^{(1)}$$

אם נתעלם לרגע ממיקומו של תיאור המשפט (תפ), הרי ההבדל היחיד ביניהם הוא שבראשון יש הוא נשוא עומד ובשני יש הוא נשוא היוצא למושא עקיף באמצעות מילת היחס ל. אבל אם אנו טוענים לגבי הנשוא הפועלי שהבחירה בפועל על ערכיותו קובעת את צורתו הסופית של המשפט, הרי גם לגבי נשוא יש יספיק דגם אחד. כיוון שני הדגמים האלה לדגם אחד יניב את הנוסחה הבאה (נוסחה לא סופית):

$$17. \quad \text{דגם משפט הקיום: } \underline{\text{יש}} + \text{לשע} + \text{שע} \quad (\text{נוסחה לא סופית})$$

דגם זה ייצג לא רק את שני המשפטים שרוזן מביא כדוגמה לכל אחד מהדגמים, בדוגמה להלן (א) ו(ב), אלא גם את שימושו של הדגם בעברית המדוברת הבלתי-מוקפדת או הבלתי-מושגחת, להלן (ג):

18. (א) אין עכשיו קפה.
 (ב) עכשיו יש לפקידים זמן.
 (ג) יש לי את הספר.

(א) מייצג יש עומד עם הנושא "קפה", ו-(ב) מייצג יש יוצא עם המושא העקיף "לפקידים" ועם הנושא "זמן". ואילו (ג) מייצג את המשפט בעברית המדוברת, שבו יחס הנקסוס הוא אפס (כלומר אין נושא) וביחס ההצרכה יש הן מושא עקיף "לי" והן מושא ישיר "את הספר". השאלה אם שם-העצם המייצג את הקניין יופיע כנושא או כמושא נקבעת בערכיות של יש מתוך רגישות למשלב שבו נבחרת הערכיות.

אני מניח שרוזן לא הלך בדרך זו, משום שהוא שקל שיקול נוסף לאבחנה בין שני דגמים, וזהו עניין המשמעות. רוזן (1963: 198) קובע כי "משמעותו של משפט מתהווה ממשמעות המרכיבים וממשמעות הדגם". ואם המשמעות של שני הדגמים הן שונות – באחד לפנינו קביעת קיום, ובשני קביעת בעלות (קניין, שייכות) – הרי ראויים להם דגמים שונים. רוזן ראה בדגם הפועלי דגם בלתי מאופייין, ולפיכך לא הקצה לו כל משמעות משלו. אך במקרה שלפנינו, של משפטי יש, יטען הטוען שהמשמעות של שני הדגמים הן שונות: באחד לפנינו דגם של קביעת קיום, ואילו בשני לפנינו דגם של קביעת בעלות. אני משתמש כאן במונח בעלות במונח הרחב ביותר, כולל קניין ושיוך. ולשיטתו של רוזן, אם המשמעות יציבות ושונות, הרי ראוי שיהיו שני דגמים.

בניגוד לעמדתו של רוזן, ברצוני לטעון שבעברית אין משמעות נבדלת לקיום ולבעלות, אלא הבעלות נתפסת סמנטית כקיום המיוחס לבעלים המצוין במושא העקיף (ר' בהרחבה כוזר 2006). נמרוד ברי (1977: 65) טען טענה דומה לגבי שני דגמים אלה ביוונית האטית, כפי שהיא משתקפת בנאומי אנטיפון. אלא שלדעת ברי המסגרת הסמנטית הבסיסית היא של משפט בעלות, ואילו כאשר אין שם-עצם דאטיבי במשפט, הבעלות היא של אף-אחד או של כולם, כלומר בעלות אימפרסונלית. המוטיבציה הסמנטית אצלו הפוכה לזו שאני מציע, אך גם ברי סבור שלנושא הקיום יש משמעות אחת, בין שהוא עומד או יוצא.

ניתן לבחון עניין זה באופן אמפירי. אדגים את הבוחן הזה קודם בתחום אחר, בפעלים הפתיע והבריך. מה ההבדל ביניהם? לפועל הפתיע יש מושא אופציונלי, ומשמעותו היא אחת, בין שהוא עומד או יוצא. ולכן, אם אין הוא בא עם מושא, אפשר להציב שאלה לגבי המושא, ואף להיענות. בכל השיחה הזאת המשמעות לא תשתנה:

19. (א) בנאום שלו במליאה המרצה הפתיע מאוד.
 (ב) את מי הוא הפתיע?
 (ג) את כל הנוכחים.

השאלה "את מי הוא הפתיע?" כלומר הדרישה להשלמת מושא, אינה מפקיעה את הפועל מתחום משמעותו במופע העומד. לעומת זאת, כאשר יש לנשוא משמעות אחת במופע העומד ומשמעות אחרת במופע היוצא, השיחה שהודגמה לעיל אינה אפשרית:

20. (א) בנאום שלו במליאה המרצה הבריק במיוחד.
(ב) *מה הוא הבריק?
(א) *את הנעלים שלו.

בפועל הבריק, שאלה דומה מפקיעה את הפועל ממשמעותו כפועל עומד ומקנה לו משמעות חדשה כפועל יוצא. מכאן, שלפועל הבריק יש שתי משמעויות שונות, אחת כשהוא עומד ואחרת כשהוא יוצא. ואילו לפועל הפתיע יש רק משמעות אחת, בין שהוא עומד או יוצא. מבחינה זו, הנשוא יש דומה לפועל הפתיע:

21. (א) יש המון בעיות.
(ב) למי?
(א) לכל מי שמתתף בפרוייקט הזה.

היכולת לעבור ממופע עומד במשפט הראשון למופע יוצא במשפט השני והשלישי בלי שהמשמעות השתנתה מעידה, אם כן, שבעברית הישראלית נתפסים יש עומד יש יוצא כבעלי אותה המשמעות, דהיינו הבעלות נתפסת במונחים של קיום ביחס למישהו או משהו, ולכן מבחינת המשמעות אין עוד צורך בשני הדגמים של משפט יש, וניתן לאחדם לדגם אחד. שינוי נוסף בדגם זה הוא הכללת נשואים נוספים על יש ו-אין בדגם הזה. בדגם זה מופיעים גם פעלים. הפועל הבולט ביותר הוא כמוכן הפועל היה הנמצא בסופלציה עם יש, בעבר ובעתיד (רוזן מייחד "דגם" מיוחד למשפטים עם "היה"). אבל יש פעלים נוספים שיש בהם רכיב מרכזי ביותר של קיום או שלילת קיום, כגון קרה, אירע, נוצר, התחולל, נמשך, נעלם, נגמר, נפסק ועוד רבים אחרים (ר' כוזר 2005):

22. (א) בלי שהתכוונתי קרה לי שם משהו כמעט מיסטי.
(ב) איש לא זכר שאירע בצבא אי פעם רצח של קצין בכיר כל כך.

דגם זה כולל גם פעלים של פעולות טיפוסיות או גנריות:

23. (א) נפל פגז.
(ב) ירד גשם.
(ג) יצא אלבום חדש של שירי אוסף.
(ד) קינן בי ספק גדול.

וגם פעלים טאוטולוגיים:

24. (א) התמזל מזלו.
(ב) הקיץ הקץ על רעיון ממשלת האחדות.

כך שבצורתו המתוקנת יופיע דגם משפט הקיום כך:

$$25. \text{ דגם משפט הקיום} \left| \begin{array}{c} \text{יש} \\ \text{פ} \\ \text{ש} \end{array} \right| \text{ל ש} + \text{ש} \text{ מקיים} \\ \text{קיים} \quad \text{קיים} \quad \text{קיים}$$

אעבור עתה למשפטים השמניים. כדי לעשות זאת אדון תחילה בשימוש שעושה ריון בקיצור תפ. ריון מבחין בין תוארי-פועל המופיעים בתוך הצירוף הפועלי לבין תוארי-פועל המשמשים כתיאורי-משפט. את הראשונים הוא לא מייצג בתוך הדגם, שהרי הם הרחבות של קבוצת הפועל, ואילו השניים מיוצגים כ-תפ. לכאורה, זהו ייצוג מוזר, שהרי לא כל תואר-פועל עשוי להופיע ברמת המשפט. אבל ריון (1963: 205) קובע במפורש אילו תוארי-פועל מיוצגים על-ידי תפ:

26. תפ = תואר-פועל שתוכנו "מצביע" או "שואל": [מצביע: כאן, שם, פה, עכשיו, מקודם, לפני, אחר-כך, היום, מחר, אשתקד, כך, ככה, לכן, אחרת, [שואל: איפה, לאן, מניין, מתי, ממת, עד מתי, למה, מדוע, איך.

ריון משתמש במונח מצביע כתרגום לדייקטי (deictic), כלומר מונח המתייחס לכאן ועכשיו של הדובר. מילים דייקטיות אינן לקסיקליות, ולכן אין להן רפרנט משל עצמן. הן מתפרשות באופן פרגמטי מתוך האזנה והתבוננות בדובר ובסיטואציה השיח שלו: כאן הוא מקומו של הדובר, עכשיו הוא הזמן שהדובר מדבר בו, ככה הוא אופן העשייה שאותו מדגים הדובר, וכך הלאה. תוארי-פועל דייקטיים דומים לכינויים. הם למעשה ביטויי תחליף (pro-forms) שכדי להבין את הרפרנט המדויק שלהם יש להמירם בצירופים לקסיקליים מלאים. כאן מתייחס לצירוף כגון "בחדר הזה" או "באוניברסיטה", אחר-כך מתייחס לצירוף כגון "בשעה ארבע" או "לפני הזריחה" וכד', הכול על-פי סיטואציה השיח. היחסים המבוררים לקסיקלית מבוטאים על-פי רוב באמצעות מילות-יחס, והרפרנט בשלמותו מופיע בדרך כלל בתוך צירוף-יחס.

ריון ער כמובן ליחס הזה שבין תואר-פועל דייקטי לצירוף-יחס ובפרק התחליפים (1963: 285) הוא קובע שאחד התחליפים ל-תפ הוא מילת-יחס בלתי-מוצרכת בלווית שם-עצם, במילים אחרות צירוף-יחס. זהו המרכיב היחיד בדגמים של ריון שבו התהפכו היוצרות. צורת התחליף מופיעה בנוסחה, ואילו הצורה המכילה חומר לקסיקלי מלא מופיעה כצורת התחליף. בשמות-העצם, למשל, שם-העצם מופיע בנוסחה, ואילו כינויי-הגוף מופיעים בפרק התחליפים. בשמות התואר הצורות זה, הזה, כזה מופיעות בפרק התחליפים. מדוע הלך ריון בדרך זו? הרי בעיקרו של דבר ריון רוצה לומר שיכולים להיות במשפט תיאורי-משפט הנבדלים מתיאורים בתוך הקבוצה הפועלית. הבעיה היא שריון

לא יכול היה להשתמש במונח תיאור-משפט, שכן תיאור-משפט הוא חלק-משפט ולא חלק-דיבר, ואילו עשה כן היה מקצקע את יסודות גישתו שלא להשתמש בחלקי-משפט, אלא רק בחלקי-דיבר. מצד שני, אילו רשם בנוסחה צירוף-יחס, לא היה ניתן להבדיל בין מושא לתיאור. היות שתואר-הפועל הדייקטי מחליף רק את התיאור, בחר בו רוזן כדי לייצג את תיאור המשפט, ושם את יתר הצורות כתחליפיו.

בכל מקום שרוזן משתמש ב-תפ לציון תיאור-משפט, אני משמיט אותו, משום שתיאור-משפט עשוי להופיע בכל משפט, ולכן אין צורך שיופיע בדגם. עובדה זאת ניתנת לניסוח כעיקרון כללי. רוזן קבע ל-תפ מקום בדגם, ובכך קבע את מקומו הבלתי-מאופיין. אולם מקום זה נקבע בהתייחס לעובדה שזהו תואר-פועל דייקטי, ואילו כאשר הוא מומר בצירוף-יחס, מקומו הבלתי-מאופיין עשוי להשתנות. יתר-על-כן, נראה לי שתיאורי משפט בעלי אופי סמנטי שונה עשויים לתפוס עמדות בלתי-מאופיינות שונות. לכן, עדיף לדעתי להפריד בין תחביר דגמי-המשפט לתחביר תיאורי המשפט.

אבל למעשה מילות היחס עם משלימיהן משמשות בשני תפקידים שונים במשפט: (א) בתפקיד הנשוא במשפט שמני, (ב) בתפקיד תיאור-משפט כמעט בכל הדגמים. במקרה הראשון, מילת-היחס כנשוא עומדת בלב הערכיות, ואילו במקרה השני, כתיאור-משפט, מילת-היחס עם משלימה היא מרכיב אופציונלי. ואכן בכל המקרים ש-תפ מייצג תיאור-משפט, רוזן מתיר את חיסורו. דגם ב אצל רוזן מייצג את משפט מילת היחס:

27. דגם ב: תפ + שע

שבו תואר-הפועל הוא בעמדת הנשוא. הבעיה היא שגם כאן רוזן מתיר את חיסורו. אבל ראוי לשים לב שהוא מדגים חיסור זה באמצעות תשובה קצרה לשאלה. כלומר במשפטים:

28. (א) כאן שולחן.
(ב) עכשיו בוקר.

רוזן מתיר את חיסור ה-תפ כאן ועכשיו באופן הבא:

29. שולחן כתשובה לשאלה: מה כאן?
בוקר כתשובה לשאלה: מה עכשיו?

אלא שתשובות קצרות באמצעות צירופים מנותקים (sentence fragments) הן תמיד דקדוקיות, ואינן יכולות להעיד על חיסור דקדוקי במשפטים מלאים שאינם תשובה כזאת לשאלה. אם נקבל סביבת חיסור כזאת כבוהן לגיטימי, אז כל איבר במשפט יוכל לעמוד בפני עצמו, וכל החיסורים יהיו דקדוקיים. אין לרוזן דוגמאות לחיסור תפ בדגם זה תחת תנאים אחרים. ואכן חיסור כזה אינו אפשרי, היות שזהו נשוא המשפט.

אני מציע להחזיר לצורות הלקסיקליות את תפקיד הייצוג בדגמים, ולהגלות את צורות התחליף למקומן הראוי, דהיינו כתחליפים. הנוסחה הראויה יותר לדגם זה לדעתי היא (נוסחה לא סופית):

$$30. \text{ דגם משפט מילת היחס: } \text{שע} + \text{מי שע} \text{ (נוסחה לא סופית)}$$

מילת-היחס היא הנשוא בדגם זה, והאקטנטים הם שני שמות-העצם המוצבים ביחס שמייצגת מילת-היחס. למותר לציין, שמילת-היחס במקרה זה היא מילת-יחס לקסיקלית בעלת משמעות משל עצמה, ולא מילת-יחס מוצרכת. אין בעיה להבחין בנוסחה בין מילת-יחס כנשוא ומילת-יחס של מושא עקיף, שהרי כנשוא היא מופיעה באות מובלטת.

אין כל מניעה שתוארי-פועל דייקטיים יופיעו הן במקום צירוף-היחס הנשואי והן במקום צירוף-היחס התיאורי, אם יש כזה. תואר-הפועל הדייקטי "עכשיו" מופיע להלן ב-(ב) במקום צירוף היחס התיאורי "בקיץ" וב-(ג) במקום צירוף היחס הנשואי "בשעה עשר":

31. (א) בקיץ ההפסקה בשעה עשר.
 (ב) בקיץ ההפסקה עכשיו.
 (ג) עכשיו ההפסקה בשעה עשר.

זו עדיין אינה הנוסחה הסופית לדגם זה. אחזור אליו בהמשך. ברצוני לדון עכשיו בדגמים השמניים, דגמים יא, יב ו-יג, המופיעים אצל רוזן בצורה הבאה (כזכור, בהשמטת תיאורי-המשפט). דגם יא הוא הדגם חסר-האוגד:

$$32. \text{ דגם יא: } \text{שע,} + \left| \begin{array}{c} \text{שענש} \\ \text{שת} \end{array} \right| \text{ רבקה עכשיו חיילת} \\ \text{יין כאן זול}$$

דגם יב הוא הדגם בעל האוגד הוא:

$$33. \text{ דגם יב: } \text{שע,} + \text{הוא} + \left| \begin{array}{c} \text{שענש} \\ \text{שת} \end{array} \right| \text{ רבקה היא עכשיו חיילת} \\ \text{יין הוא זול כאן}$$

ודגם יג הוא בעל האוגד זה:

$$34. \text{ דגם יג: } \text{שע,} + \text{זה} + \left| \begin{array}{c} \text{שענש} \\ \text{שת-זכר יחיד} \end{array} \right| \text{ גלידה זה טוב היום}$$

שיטתו של רוזן היא להפריד בין הדגמים השמניים על-פי האוגדים, כלומר לכל סוג אוגד יש דגם נפרד. הסיבה לכך היתה שרוזן ניסח פונקציות שונות למשפטים השמניים השונים, דהיינו קביעות זיהוי, סיווג או הערה, על-פי סוג האוגד, וניסח תנאים שונים להופעתו. מצד שני, הוא איחד את הנשואים השמניים והתוארי כקבוצת המרה בתוך כל דגם כזה. לאור הארגון מחדש של הדגם

שדנתי בו קודם, דגם מילת-היחס, אפשר היה, לשיטתו של רוזן, להוסיף גם אותו לקבוצת ההמרה, שהרי גם בדגם זה יש אוגדים, וגם כאן הפונקציות של האוגדים השונים דומה לזו של משפטים עם ש-ו-שת כנשוא. דבר זה לא בא אומנם לידי ביטוי בניסוח הדגמים של רוזן, אבל הדוגמאות הבאות מוכיחות זאת בבירור:

35. (א) הבגדים בארון.
 (ב) ההפסקה היא בשעה עשר.
 (ג) גברות זה בסוף המסדרון.

ואז כל אחד מהדגמים המוגדרים על פי האוגד היה מופיע, לשיטתו, עם קבוצת המרה של שלושה איברים. למשל דגם יג היה נראה כך:

$$36. \text{ דגם יג: ש,ע, + זז + } \left| \begin{array}{l} \text{ש,ע,ש} \\ \text{שתזכר יחיד} \\ \text{מי שע} \end{array} \right|$$

וכך גם לגבי הדגמים יא ו-יב.

ואז יהיו לפנינו למעשה שלושה דגמים המוגדרים כל אחד על-פי האוגד שבו, ובכל אחד יש קבוצת המרה של שלושה סוגי נשואים שמניים: ש,ע, שת, ו-מי. השאלה היא מה עדיף: דגמים שונים על-פי האוגדים השונים, או דגמים שונים על-פי הנשואים השונים? ברצוני להציע היפוך של הבחירה של רוזן, דהיינו להציב שלושה דגמים על-פי הנשואים שלהם, ולהציב בכל אחד מהם קבוצת המרה של אוגדים: אוגד אפס, אוגד הוא ואוגד זה. אנמק את הצעתי הן בדיון באוגדים והן בדיון בנשואים.

אטפל קודם באוגדים. כל מי שהיה תלמידו של רוזן זוכר בוודאי את האבחנה החשובה שהוא הקנה לנו בין אפס לכלום. לכלום אין שום תנאי הופעה. בין כל שתי מילים יש כמה כלומים שרק תרצו. אבל האפס מופיע רק כאשר יש ניגוד מינימלי קטגוריאלי בסביבה זהה. אם נתבונן בדגמים כפי שהם מוצגים כרגע, הרי לפנינו שלושה דגמים נפרדים, שבאחד מהם אין אוגד ובשניים האחרים יש. כלומר זהו מצב של כלום בדגם האחד ומשהו בשני הדגמים האחרים. אבל הרי שלושת הדגמים האלה מהווים סביבה זהה, והמשתנה היחיד הוא האוגד. מכאן, שהמשתנה הקובע את ההבדל במשמעות אינו הדגם בכללותו אלא האוגד עצמו. ראוי, אם כן, לקבוע שכאשר אין אוגד, יש לאמיתו של דבר אוגד אפס. במילים אחרות, בעברית הישראלית יש קטגוריה של אוגד במשפטים שמניים, שאחד מאבריה הוא אפס.

מנקודת הראות של הנשואים, הרי לכל סוג נשוא יש משמעות שונה. ומכיוון שהנשוא הוא לב לבו של הדגם, הרי המשמעות של סוגו היא גם המשמעות (הפונקציה) של הדגם עצמו. ואלה הפונקציות של הנשואים השמניים השונים: משפט שנשואו הוא שם-עצם מציב משוואה בין שני שמות-עצם. משפט שנשואו שם-תואר מייחס תכונה לשם-עצם. ומשפט שנשואו מילת-יחס קובע יחס בין שני שמות-עצם. אלה הפונקציות הראשיות של הדגמים. רק לאחר מכן, בתוך כל דגם כזה, אפשר להמשיך ולעדן את

הפונקציות האלה על-פי הבחירה באוגד הספציפי, דהיינו: האם הקביעה היא קביעת סיווג, זיהוי או הערה? ולכן ראוי שלכל נשוא יהיה דגם משלו. קביעת הדגמים לפי הנשואים, ולא לפי האוגדים, מסתייעת בשני נימוקים נוספים. ראשית, יש המרות שונות בדגמים השונים. למשל, ההמרה באוגד הוא-הוא אפשרית רק במשפט המשוואה, ולא במשפט התוארי או במשפט מילת-היחס, והמרות כאלה ראוי לנסח לכל דגם בנפרד:

37. (א) הגזירה הקדומה היא-היא השרה השולטת בחיינו.
 (ב) *היין הוא-הוא זול.
 (ג) *הדגש הוא-הוא על למידה מתמשכת.

שנית, לשם-התואר עשוי להיות משלים עקיף כחלק מערכיותו. כלומר שם-התואר, בניגוד לשם-העצם, עשוי להיות יוצא למרכיב בערכיות.

38. פעולה תקינה של חברה תלויה בראש ובראשונה בהנהלתה.

מכאן שבדגם המשפט התוארי יש להוסיף עמדה עבור המושא, ובמקרה כזה יש לנסח מניעות ספציפיות לדגם זה, משום שכאשר שם-התואר הוא יוצא, אין אופציה לאוגד הוא או זה. הבחירה בשם-תואר יוצא לתפקיד נשוא המשפט יוצרת אם כך סביבת נטרול בין אוגדים, כאשר האוגד הממומש הוא אפס. יש אפוא סיבות רבות לכך שיוצגו שלושה דגמים שמניים. לשם כך נגדיר משתנה נוסף כמרכיב בדגמים, אוגד, אשר קבוצת הבחירה שלו תכלול את האוגדים אפס, הוא זה, וגם אוגדי תחליף נוספים ("הוא הוא", "הריהו" וכד') שיופיעו ברשימת התחליפים:

39. (א) דגם משפט המשוואה: שע + אוגד + שע
 (ב) דגם המשפט התוארי: שע + אוגד + שת + מי שע
 (ג) דגם משפט מילת-היחס: שע + אוגד + מי שע

כדי להדגיש את ההבדל בין המשפטים השמניים בעברית המקראית, שבהם שני שמות מוצבים זה לצד זה ואין להניח קיומו של אוגד אפס, ובין גלגוליהם של משפטים אלה בעברית הישראלית, שבהם יש להניח קיומו של אוגד, בין שהוא מפורש או אפס, אקרא להם במערכת הדגמים שאני מציע כאן "משפטים אוגדיים".

דגם המשוואה ייצג גם משפטים שנשואיהם הם שמות-עצם אקולוגיים, כגון שם-העצם "שבת".

40. מחר שבת.

במקרה כזה עמדת הנושא ריקה וממילא גם אין אוגד, שהרי האוגד מאגד בין הנושא לנשוא ואילו כאן אין נושא. למשפטים כאלה לא היה ייצוג בדגמים המקוריים של רוזן.

עד כאן דנתי בארבעה דגמי משפט אשר היערכותם הבלתי-מאופיינת היא תימטית, דהיינו משפטים הפותחים בנושא המשמש גם כתימה (נידון, topic, theme) של המשפט. ובדגם אחד שהיערכותו הבלתי-מאופיינת היא רימאטית, דהיינו משפט הפותח בנושא שהוא גרעין הרימה (הערה, comment, rheme) במשפט.

הדגם הפועלי ושלושת הדגמים האוגדיים (משפט המשוואה, המשפט התוארי ומשפט מילת-היחס) הם דגמים תימאטיים. בדגם הפועלי סדר המרכיבים הבלתי-מאופיין של המשפט הוא נושא-פועל-משלימים, ובדגמים האוגדיים נושא-אוגד-נושא-משלים. בכל אלה הנושא עומד בראש המשפט והוא התימה. מצד שני, דגם משפט הקיום הוא בעל היערכות בלתי-מאופיינת רימאטית, כלומר המשפט פותח בנושא יש, אחריו מופיע המושא העקיף, ובסוף איבר שהוא ספק נושא בלשון המושגת וספק מושא בלשון הבלתי-מושגת (ר' כוזר 2002).

ברצוני לדרון עכשיו בדגם נוסף, שגם בו סדר המרכיבים הוא רימאטי. זהו דגם ו, דגם החגם. לצורך פישוט ההצגה אני מתעלם כאן מכמה פרטים לא-חשובים, ובהתעלם מפרטים אלה הנוסחה אצל רוזן היא:

41. דגם ו: חגם + ל שע + שפ

הקיצור חגם מייצג, לדברי רוזן (1963: 220) חלק-דיבר בעברית הישראלית. זהו חלק-דיבר המופיע אך ורק בדגם זה, ומתפקד כנושא חסר-התאם, כלומר חסר גוף, מין ומספר. רוזן מונה שני סוגי מילים המופיעות בחלק-דיבר זה: (א) מספר מילים כגון כדאי, אפשר, אי-אפשר, חבל, די, למה, אשר כל תפקידן הוא להופיע בדגם זה, ו-(ב) מספר מילים שצורתן זהה לצורת שם-התואר, ועל אלה נמנים למשל טוב, רע, רצוי, מספיק, יפה, נאה, קר, חם, נוח ועוד. אלה עשויים לתפקד הן בדגם המשפט התוארי הרגיל, אך גם בדגם החגם. אין כמובן שום פסול בכך שמילים מסוימות מתפקדות בשני חלקי-דיבר. זהו דבר רגיל. אלא שכפי שהראיתי כבר (כוזר 1993), רשימת המילים שעשויה להשתבץ בעמדת החגם בדגם זה אינה מוגבלת לחגמים מובהקים ולשמות-תואר בלבד. למעשה מופיעים שם גם פעלים כגון "התאפשר" ושמות-עצם כגון "חובה":

42. (א) על-ידי מהלך כזה התאפשר להקל על הנטל התקציבי.
 (ב) חובה על חברי הקבינט משתי המפלגות להצביע בעד החלטות הקבינט.

משפט (ב) מדגים תופעה נוספת שרוזן לא נתן עליה את דעתו. אצל רוזן מופיעה מילת-היחס ל כקבוע של הדגם, אבל מילת-היחס ל אינה היחידה המתפקדת בדגם זה. הנה כאן אנו רואים על, ובדוגמה הבאה מ:

43. נבצר מאחד מהם למלא תפקידו.

ולמעשה לא חייבת כלל להיות שם מילת-יחס, שכן היחס בין החגם למושאו יכול להיות גם ישיר:

44. מעצבן אותי לשבת כל הזמן.

יש, אם כן, להגמיש את הדגם ולהמיר את הקבוע ל במשתנה מי. גמישות נוספת על זו שתיאר רוזן קיימת גם לגבי המרכיב האחרון בנוסחה. מרכיב זה מופיע בנוסחת הדגם של רוזן כשם-פועל. בנוסף על כך, רוזן (1963 : 285) קבע שפסוקית עשויה להיות תחליף לשם-הפועל, כגון:

45. (א) מוטב שנרפא את עצמנו.
(ב) מזל שאין כאן עיתונאים.

בעברית המדוברת הבלתי-מושגחת גם שמות-עצם (ר' כוזר 2002) עשויים להופיע בעמדה זו, וכפי שאנו רואים, אלה משפטי חגם לכל דבר:

46. (א) לא הזיזו לה ההסברים שלו.
(ב) לא מדבר אליי אלימות.
(ג) כואב להם, לרמון ולגולדשמידט, ההצלחה הכלכלית המרשימה של 2000.

גם צירופי-יחס עשויים להופיע בעמדה זו:

47. (א) חבל לך על הזמן.
(ב) כואב לי עליו.
(ג) נמאס לי ממנו.

אין צורך להקצות דגמים שונים לכל האפשרויות האלה, מכיוון שברור שההחלטה אם שם-העצם מתקשר למושאו ביחס ישיר או דרך מילת-יחס, וכן זהות מילת-היחס, נקבעים בערכיות של נשוא המשפט. כמו-כן, ההכרעה אם המרכיב האחרון, זה שמופיע אצל רוזן כ-שפ, יהיה שם-עצם, צירוף-יחס, שם-פועל או פסוקית, גם הוא תלוי בערכיות הנשוא הספציפי במשפט. אפשר, אם כן, לרכז את כל המשתנים האלה בדגם אחד, דגם המשפט המודאלי חסר-ההתאם, שנוסחתו היא זו:

48. דגם המשפט המודאלי:

$$\left| \begin{array}{c} \text{שע-ישות/אע} \\ \text{מי שע-ישות/אירו} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{c} \text{שע-אינטרסנט} \\ \text{מי שע-אינטרסנט} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{c} \text{חגם} \\ \text{פ מודאלי} \\ \text{שע מודאלי} \\ \text{שת מודאלי} \\ \text{מי שע} [\text{מודאלי}] \end{array} \right|$$

בנוסחה זו שם-הפועל והפסוקית לא מיוצגים בעמדה האחרונה, שהרי הם המרות סדירות של שם-העצם המציין ישות או אירוע. לדגם המשפט המודאלי חסר-ההתאם יש פונקציה ברורה: קביעת עמדה. מכאן שמו "משפט מודאלי". יתר על כן, לכל עמדה בדגם יש תפקיד מוגדר משל עצמו, כלומר לדגם על כל חלקיו יש סמנטיקה ברורה. הנשוא המופיע בדגם המודאלי קובע את העמדה (עניין זה מחייב דיון מעמיק יותר, נסתפק כאן במונח "מודאלי", וראה כוזר 2002). המושא מייצג את האדם שלגביו רלוונטיות העמדה המודאלית, אקרא לו כאן האינטרסנט. עמדה זו מאוישת תמיד באדם (או ישות מואנשת), ואילו המרכיב השלישי, זה שהוא ספק נושא ספק מושא, מייצג את הישות או האירוע (כולל מצב) שלגביו נקבעת העמדה. ראוי לציין בהקשר זה שבעברית התקנית המושגת, ואף בעברית המדוברת, קיימת וריאנטה בעלת-התאם באותם נשואים המסוגלים לקיים התאם, כלומר פועל ושם-תואר:

49. (א) דווקא עכשיו מתחשקת לי מטרייה שלמה לעצמי.
(ב) לא מגיעה לי קצת הכרת טובה ממך?
(ג) דרושה מוכרת מנוסה.

ההבדל בין הצורה חסרת-ההתאם לזו בעלת-ההתאם אינו בהכרח בבחירה הלקסיקלית. הנשוא התחשק יכול להופיע הן עם התאם והן בלעדיו.

50. (א) מתחשק לי חביתה.
(ב) מתחשקת לי חביתה.

ההתניה היא בבחירת המשלב, המתבטאת באופן פורמלי בבחירה בין התאם לחוסר-התאם, אך הפונקציה העיקרית של הבעת עמדה היא אותה הפונקציה, ולכן אין צורך לקבוע שלפנינו שני דגמים שונים. עניין ההתאם כאשר הנשוא מסוגל להתאם ייקבע עם בחירת המשלב של המשפט.

ואותה דואליות בדיוק קיימת גם לגבי משפט הקיום. רוזן כידוע שם את הקבועים יש ו-אין כאפשרויות היחידות של נשוא בדגם ב (דגם משפט הקיום אצל רוזן). הנשוא יש אינו נוטה, וכך בהתנהגותו הוא דומה לחגם. אך לצד יש קיימים נשואי קיום נוספים המסוגלים לקיים נטיית גוף-מין-מספר, כמו למשל נטיית העבר והעתיד של יש באמצעות הפועל "היה", וכן פעלים אחרים כגון "קרה" שדנתי בהם לעיל. גם שם-התואר "קיים" מקיים נטיית מין-מספר. הדובר המבקש לקבוע קביעת קיום באמצעותם, יעשה זאת בהיערכות רימאטית. וגם כאן יש אבחנה בין הלשון המדוברת הבלתי-מושגת ובין המושגת. מצד אחד משפטים חסרי-התאם בלשון הבלתי-מושגת:

51. (א) איפה בחיים קורה כאלה דברים.
(ב) מתחיל הנישואים נגמר האהבה.
(ג) שלא יהיה לך אשלות.

ומצד שני, בלשון המושגחת יש משפטים בעלי-התאם :

52. (א) קרתה תקלה.
 (ב) נגמרו הקלמנטינות.
 (ג) היתה מסיבה.
 (ד) קיימות שלוש אפשרויות.

וכמו בדגם המשפט המודאלי כך גם בדגם משפט הקיום המוטיבציה לבחירה בין דגם בעל-התאם לדגם חסר-התאם אינה נעוצה בבחירה הלקסיקלית, שהרי אותו הפועל עשוי להופיע בזה וגם בזה :

53. (א) היו בחדר ספרים רבים.
 (ב) היה בחדר ספרים מכאן ועד הודעה חדשה.

אלא מדובר כאן בבחירת המשלב. הפונקציה המרכזית של קביעת הקיום אינה משתנה אם יש או אין התאם. לכן גם כאן אין צורך להציב שני דגמים שונים. דגם משפט הקיום הוא אחד, והבחירה בין התאם לאי-התאם נעשית בהתאמה עם בחירת המשלב.

הדגמים שהצגתי עד כה הם הדגמים הסדירים של העברית הישראלית. בהמשך אדון במשמעות שם-התואר "סדירים" בהקשר זה. ניתן אם כן לסכם את נושא הדגמים הסדירים כדלהלן :

54. **הדגמים הסדירים התימאטיים**
 דגם המשפט הפועלי (דוגמה 14)

הדגמים האוגדיים :

- דגם משפט המשוואה (דוגמה 39(א))
 דגם המשפט התוארי (דוגמה 39(ב))
 דגם משפט מילת-היחס (דוגמה 39(ג))

הדגמים הסדירים הרימאטיים

- דגם המשפט המודאלי (דוגמה 48)
 דגם משפט הקיום (דוגמה 25)

הפונקציות של הדגמים הסדירים ערוכות כקטגוריה בעלת איברים מאופיינים ואיבר בלתי-מאופיין אחד. דגם המשפט הפועלי הוא הדגם הבלתי-מאופיין. הוא אומנם כולל בתוכו פונקציה מרכזית, דהיינו הבעת פעולה אגנטית (רצונית ומכוונת), וזו קיימת אך ורק במשפט הפועלי, אך ניתן להשתמש בדגם המשפט הפועלי גם להבעת הפונקציות של הדגמים האחרים, למשל כדי ליצור משוואה, להביע עמדה, וכד'. הדגמים האחרים הם מאופיינים, ויש להם פונקציות מוגדרות. בדגמים אלה אין משפטים החורגים מן הפונקציות האלה. ניתן לסכם את הפונקציות של הדגמים הסדירים כך :

55. הפונקציות של הדגמים הסדירים התימאטיים

- דגם המשפט הפועלי: הדגם הבלתי-מאופיין (כולל כפונקציה עיקרית: הבעת פעולה אגנטית אבל גם: כל הפונקציות של הדגמים המאופיינים)
- דגם משפט המשוואה: הצבת משוואה בין שתי ישויות.
- דגם המשפט התוארי: ייחוס תכונה לישות.
- דגם משפט מילת-היחס: קביעת יחס בין שתי ישויות.
- הפונקציות של הדגמים הסדירים הרימאטיים**
- דגם המשפט המודאלי: קביעת עמדה (המיוחסת לאינטרסנט בקשר לישות/אירוע/מצב)
- דגם משפט הקיום: קביעת קיום של ישות (במרחב של מקום או זמן)

יש הבדל מהותי בין הפונקציות המאופיינות של המשפטים האוגדיים לאלה של המשפטים הרימאטיים. הפונקציות של הדגמים האוגדיים הן במישור היחסים בין ישות אחת לשנייה או בין ישות לתכונה. אלה הן פונקציות לוגיות בעיקרן. במשפטים הרימאטיים קביעת העמדה וקביעת הקיום הן פונקציות סמנטיות בעיקרן.

ההבדל הבולט ביותר בין הדגמים התימאטיים לרימאטיים הוא במספר הנשואים האפשריים בכל דגם. בדגמים התימאטיים יש סוג נשוא (מבחינת חלק-הדיבר) לכל דגם, ואילו בדגמים הרימאטיים יש ריבוי של נשואים בכל דגם. ומכיוון שאותם נשואים המופיעים בדגמים התימאטיים עשויים לשמש כנשואים גם בדגמים הרימאטיים, הרי שאין קורלציה חד-ערכית בין סוג הנשוא לבין הדגם. אבל בכל אחד מן הדגמים הרימאטיים יש סוג נשוא אחד שעשוי להופיע רק בו: החגם בדגם המשפט המודאלי, ו-יש / אין בדגם משפט הקיום. כאשר הנשוא הוא חגם או יש, הרי עצם הבחירה של הדובר בסוג הנשוא קובעת את דגם המשפט ולכן גם את הפונקציה שלו. מצד שני, הבחירה של הדובר בנשואים של דגמי המשפט התימאטי, דהיינו בפועל, בשם-התואר, בשם-העצם, או במילת-היחס, אינה קובעת את דגם המשפט. אם הדובר בוחר, למשל, בפועל כנשוא, ייתכן שהפועל הזה יתפקד כנשוא במשפט הפועלי, אך הוא יכול להופיע כנשוא גם במשפט המודאלי או במשפט הקיום. תפוצה דומה יש לנשוא שם-תואר: הוא עשוי להופיע כנשוא במשפט התוארי, אך גם במשפט המודאלי או במשפט הקיום. אם הדובר בוחר בשם-עצם, ייתכן שהוא יתפקד כנשוא במשפט המשוואה אך גם במשפט המודאלי. ובדומה, אם הוא יבחר במילת-היחס כנשוא, ייתכן שהיא תתפקד כנשוא במשפט מילת-היחס אך היא עשויה להופיע גם במשפט המודאלי. במילים אחרות, ארבעת סוגי הנשואים של הדגמים התימאטיים (הפועל, שם-העצם, התואר, ומילת-היחס) עשויים להופיע או בדגם התימאטי המיועד להם או באחד הדגמים הרימאטיים. ומאידך, בדגמים הרימאטיים יש סוג נשוא אחד בכל אחד מן הדגמים שהוא הנשוא האבטיפוסי של אותו דגם, והוא מתפקד אך ורק בדגם המיועד לו (החגם בדגם המשפט המודאלי ו-יש בדגם משפט הקיום). יש אם כן סדר מסוים ברב-תפקודיות של חלקי-הדיבר בדגמים: רב-תפקודיות זו מתקיימת רק

בחציית הגבול בין הדגמים התימאטיים לדגמים הרימאטיים, אך לא בתוך הדגמים התימאטיים.

בהכללה ניתן אפוא לומר שהבחירה בנושא המוכשר לתפקד באחד הדגמים התימאטיים (פועל, שם-תואר, שם-עצם, או מילת-יחס) עשויה להוביל לשימוש בו בדגם התימאטי הייעודי שלו או באחד מן הדגמים הרימאטיים. לא כאן המקום להרחיב בשאלה כיצד מתממשת האופציה הזאת. אדגים זאת בקצרה. מעורבים בעניין זה שיקולים לקסיקו-סמנטיים ופרגמאטיים. השיקול הלקסיקו-סמנטי הוא ברור כאשר לפנינו פועל שמשמעותו אינה מודאלית או קיומית, (כגון "אכל"), והוא אינו מוכשר להופיע בדגמים הרימאטיים. פועל כזה יופיע רק בדגם התימאטי. מצד שני, כאשר לפנינו פועל מודאלי מובהק ("התחשק"), הוא מנוע מלהופיע בדגם התמאטי, והוא יופיע רק בדגם הרימאטי המתאים:

56. (א) דני אכל בננה.
(ב) מתחשק לי (לאכול) גלידה.

מכאן שכאשר הדובר בוחר בפעלים אלה מתוך הלקסיקון המנטלי שלו, ברור מראש באיזה דגם הם יופיעו.

אבל יש נשואים רבים העשויים להיות הן מודאליים (או קיומיים) והן בלתי-מודאליים (או בלתי-קיומיים), כגון התואר טוב, שעשוי להיות לקסיקו-סמנטי הן מודאלי והן בלתי-מודאלי. כאן הגורם המבחין הוא הפרגמטיקה. כאשר הנשוא מופיע בקביעה שמטרתה בהקשר הנתון היא לייחס תכונה לישות, הוא יוצב בדגם תימאטי (משפט תוארי), ואילו כאשר מטרתה של הקביעה היא לקבוע עמדה, הוא יוצב בדגם רימאטי (משפט מודאלי):

57. (א) הספר טוב.
(ב) טוב שבאת.

כל הדגמים שדנתי בהם עד כאן שייכים לדגמים הסדירים. דגם סדיר יוגדר כדגם המשקף באופן אוטומטי את ערכיות הנשוא בכפוף למוטיבציה פרגמטית ובכפוף לכללי התחביר של השפה. לעומת דגמים אלה, יש גם דגמים בלתי-סדירים. אלה מחייבים הצבת נוסחה מדויקת שאינה קשורה לערכיות הנשוא, ואין בה עמדות אופציונליות. למשל המשפט

58. יש בקולות אלה כדי להרגיע חתול זועם.

מקביל לדגם כא אצל רוזן:

59. דגם כא: יש + בשע + כדי שפ

כזכור, בדגמים שניסחתי לעיל, סימנתי את הנשוא בהבלטה ואת המרכיבים ההכרחיים בקו תחתי. בכל הדגמים הסדירים היתה זהות בין שני הסימונים.

הנשוא, ורק הנשוא, סומן בקו תחת, שכן רק הוא מחויב, ויתר מרכיבי הדגם מייצגים את הערכיות האפשרית המרבית שלו. לעומת זאת, דגם כא של רוזן, יופיע אצלי כך:

60. דגם בלתי-סדיר "יש... ב... כדי...": **יש + ב שע + כדי שפ**

כלומר כל המרכיבים מסומנים בקו תחת, שכן בדגם הבלתי-סדיר המרכיבים הכרחיים. הדגם אינו שיקוף פשוט של ערכיות הנשוא. הבחירה של הדובר בנשוא יש כברירת מחדל לא היתה מכתובה את הדגם הזה, אלא דגם משפט קיום סדיר. רוזן כלל מספר דגמים בלתי-סדירים בתוך הדגמים שלו, אך אין לי אפשרות לדון בהם במסגרת זו, וגם אין לי הצעות רדיקליות לשינויים מעבר לקוסמטיקה של אופן ההצגה.

דיון טיפולוגי בהחלט היה ראוי כאן, אבל גם הוא יהיה חייב להיערך במקום אחר. מכל מקום, נראה לי שעקרונות ההצגה של הדגמים כפי שהצעתי אותם כאן, בעיקר בהקשר של הדגמים הסדירים, מהווים עמדת פתיחה מעניינת להצבת דגמים בשפות אחרות. עקרונות אלה יכולים להביא לידי ביטוי את הקירבה וגם את ההבדלים שמתקיימים בתוך הקבוצה הטיפולוגית שאליה משתייכת העברית הישראלית.

קשה לי לנחש על מה מכל זה היה רוזן סומך את ידיו. אני זוכר שבשנת 1973, כאשר הוא היה בשלבי כתיבה מוקדמים של *Contemporary Hebrew*, הוא הציע לי לכתוב עבודה סמינריונית שתהיה ביקורת על פרק היידוע שבו עסק באותם ימים. לפני מספר שנים רוזן הזכיר לי את העבודה הזאת וציין בפני שבעקבותיה הוא ערך בפרק שינויים מסוימים. זהו סיפור שרבים מתלמידיו יכולים לספר. רוזן תמיד בחן את משנתו עם תלמידיו, ותמיד האזין בקשב לביקורת. אין לי כמובן כל דרך לדעת מה מכל מה שהצעתי כאן היה נחשב ראוי בעיניו, וביקורתו ודאי חסרה לי. לטעמי, מכל מקום, העיון שהצעתי כאן יונק הן ממורשתו הסטרוקטורלית הכוללת של רוזן והן משיטת הדגמים שלו.

קיצורים ביבליוגרפיים

אורנן, עוזי. 1968. תחביר העברית החדשה: חלק א' . ירושלים: אקדמון.	אורנן (1968)
Barri, Nimrod. 1977. <i>Clause-Models in Antiphontean Greek</i> . Munich: Wilhelm Fink Verlag.	ברי (1977)
Doron, Edit. 1983. <i>Verbless Predicates in Hebrew</i> [dissertation]. The University of Texas at Austin.	דורון (1983)
Harris, Zelig S. 1951. <i>Methods in Structural Linguistics</i> . Chicago: University of Chicago Press.	האריס (1951)
חן, משה וזאב דרור. 1976. מבוא לדקדוק תיצורני עברי . תל-אביב: מפעלים אוניברסיטאים להוצאה לאור.	חן ודרור (1976)

- Tesnière, Lucien. 1953. *Esquisse d'une syntaxe structurale*. Paris: Libraire C. Klincksieck. (1953) **טנייר**
- Tesnière, Lucien. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Libraire C. Klincksieck. (1959) **טנייר**
- כוזר (1993) רון. 1993. "החג"ם – חלק דיבור או עמדה תחבירית?". **לשוננו** 56: 241-248.
- כוזר (2002) רון. 2002. "תבנית החג"ם הפשוטה בלשון המיוצגת כמדוברת". בתוך: שלמה יזרעאל (עורך), **מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשונות הלשונית בישראל [תעודה יח]: תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.** 329-352.
- כוזר (2006) רון. 2006. תבנית משפט הקיום כתורמת למשמעות הקיום. **מחקרים בלשון י: 101-112**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- Polotsky, Hans Jacob. 1960. "The Coptic Conjugation System". *Orientalia* 29: 392-422. (1960) **פולוצקי**
- Fries, Charles Carpenter. 1952. *The Structure of English: An Introduction to the Construction of English Sentences*. New York: Harcourt, Brace & World. (1952) **פריז**
- Chomsky, Noam. 1957. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton. (1957) **צ'ומסקי**
- Chomsky, Noam. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge MA: MIT Press. (1965) **צ'ומסקי**
- רובינשטיין, אליעזר. 1968. **המשפט השמני: עיונים בתחביר ימינו**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת תל-אביב. (1968) **רובינשטיין**
- רון (1957) חיים. 1957. **עברית טובה: עיונים בתחביר הלשון ה"נכונה"**. ירושלים: קרית-ספר. (1957) **רון**
- רון (1963) חיים. 1963. **עברית טובה: עיונים בתחביר [מהדורה שנייה מתוקנת של רון 1957]**. ירושלים: קרית-ספר. (1963) **רון**
- Rosén, Haiim. B. 1977. *Contemporary Hebrew*. The Hague: Mouton. (1977א) **רון**
- רון, חיים. 1977. **עברית טובה: עיונים בתחביר [מהדורה שלישית מתוקנת ומורחבת של רון 1957]**. ירושלים: קרית-ספר. (1977ב) **רון**
- Schutze, Carson. 1996. *The Empirical Base of Linguistics: Grammaticality Judgments and Linguistic Methodology*. Chicago: University of Chicago Press. (1996) **שוצה**